

Determination (causes and conditions) of crimes against land resources in Ukraine

Детермінація (причини та умови) виникнення злочинів проти земельних ресурсів в Україні

Andriy Shulga

Key words:

crimes against land resources, determination of crimes against land resources, causes and conditions of crimes against land resources, factors of crimes against land resources.

Ключові слова:

злочини проти земельних ресурсів, детермінація злочинів проти земельних ресурсів, причини та умови злочинів проти земельних ресурсів, фактори виникнення злочинів проти земельних ресурсів.

Постановка проблеми. Забезпечення правової охорони земельних ресурсів засобами кримінально-правового впливу є одним із найважливіших завдань державного апарату. Це пов'язано з тим, що земельні ресурси є основним природним багатством України і економічною основою незалежності держави. Тому встановлення детермінантів (причин та умов) виникнення злочинів проти земельних ресурсів в Україні та взагалі злочинності в означеній сфері стає необхідною передумовою забезпечення охорони та протидії посяганням на земельні ресурси.

Стан наукових досліджень. Питаннями правової охорони природних ресурсів, у тому числі й земельних ресурсів, займалися і займаються на сьогодні такі вчені: В.І. Андрейцев, Ю.С. Богомяков, М.М. Бринчук, Т.Д. Бушуєва, В.П. Владимиров, С.Б. Гавриш, Н.С. Гавриш, П.С. Дагель, О.В. Дубовик, О.О. Дудоров, Є.М. Жевлаков, О.С. Колбасов, З.Г. Корчева, С.М. Кравченко, У.Я. Крастиньш, В.В. Лактіонова, Б.М. Леонтьєв, Н.О. Лопашенко, Ю.І. Ляпунов, В.К. Матвійчук, А.М. Мірошніченко, І.І. Митрофанов, В.Л. Мунтян, П.С. Матишевський, В.О. Навроцький, В.В. Петров, П.Ф. Повеліціна, А.М. Притула, Б.Г. Розовський, Н.І. Тітова, Ю.С. Шемшученко, Н.Г. Шимбарєва, М.В. Шульга, а також інші фахівці з кримінального, екологічного, земельного права та кримінології.

Метою статті є дослідження детермінації (причин та умов) виникнення та існування злочинів проти земельних ресурсів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Злочинність у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів є наслідком як загальних, так і специфічних причин. Але найголовнішою загальною причиною виникнення злочинності вбачаються існуючі в будь-якому суспільстві суперечності між його членами. У свою чергу, причиною виникнення та існування злочинності у сфері охорони, раціонального використання земельних ресурсів є протиріччя між людиною, як частиною всієї системи природи, та земельними ресурсами, які є такою ж частиною єдиного комплексу навколишнього природного середовища. Також протиріччя існують і будуть існувати між можливостями суспільства, держави, регіону, територіальної громади в процесі землекористування та відтворення земельних ресурсів та їх потребами; між правовим статусом (формою власності) земельних ресурсів та способами їх освоєння (обробки); між індивідумом та соціальною групою в процесі землеохорони та землекористування; між різними цілями окремих суб'єктів землекористування та землеохорони тощо. Означені протиріччя, як підґрунтя для виникнення злочинності у сфері охорони земельних ресурсів та землекористування, представляють собою складні соціальні процеси, які в умовах несприятливого (екстенсивного) економічного розвитку складають передумови для неправомірної та суспільно небезпечної поведінки щодо земельних ресурсів.

Треба зазначити, що будь-які злочини, в тому числі й злочини проти земельних ресурсів, завжди породжують певні явища та процеси, які прийнято називати причинами та умовами, що сприяли вчиненню злочину (криміногенні фактори). Так, під час кримінального провадження його суб'єкти зобов'язані вияв-

ляти причини та умови, що сприяли вчиненню злочину, і вживати заходів для їх усунення з метою запобігання вчинення інших чи аналогічних злочинів¹.

Разом із причинами та умовами злочинності в сучасній кримінологічній літературі існують й інші поняття, що відображають зміст причинно-наслідкового комплексу злочинності та питання класифікації криміногенних факторів у залежності від рівня їхнього впливу. Багато науковців-кримінологів відзначають, що поділ на причини та умови є вельми умовним, оскільки категорія причинності ніколи не реалізується в чистому вигляді. Так, зокрема, М.О. Стручков зазначає, що «злочинність лише в головному, в основному, зрештою, зумовлена певними причинами. Одночасно вплив цієї причини залежить від цілого ряду обставин»². Тому окремі автори зазначають, що причини та умови можуть мінятися місцями. У зв'язку із цим вони пропонують визначати обставини, що сприяють вчиненню злочинів чи досягненню злочинного результату поведінки особи. Таку позицію займають, наприклад, О.Б. Сахаров³, В.М. Кудрявцев⁴, І.І. Карпеч⁵ та інші. У свою чергу, О.А. Мартиненко поділяє детермінанти злочинності за рівнем їх існування (відповідно, діалектичного співвідношення загального, особливого та окремого) та за природою виникнення (об'єктивні та суб'єктивні)⁶. На думку Н.Ф. Кузнецової, причиною, яка найближче стоїть до злочинного акту, є антисоціальна мотивація поведінки⁷.

Причини конкретного злочину, як вірно зазначається, – це явища та процеси, що породили антигромадські (антисоціальні) погляди особи та викликали її злочинні дії чи бездіяльність⁸. Антигромадські (антисоціальні) погляди (установка) перед своїм виявленням у конкретному злочині, як правило, протягом досить тривалого за часом періоду формуються у свідомості особи. Джерелом формування конкретної антигромадської (антисоціальної) установки є фактори біологічного (успадковані психофізіологічні особливості особи, її темперамент тощо) та соціального (конкретні обставини життя та виховання особи) характеру, під впливом яких у неї з'являються егоїстичні погляди, індивідуалістичні звички та навички⁹. Дійсно, злочинність – це не тільки антисоціальна форма поведінки окремого прошарку суспільства або окремих представників цього суспільства, а й відповідне негативне ставлення іншого прошарку суспільства до злочинних проявів. Це ж стосується й причин злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів. Злочинність у даній сфері – це прояв неповаги до закону, створення небезпеки для суспільства та негативне ставлення свідомого прошарку суспільства до таких проявів, їх неприйняття.

Терміни «причина» та «умова» законодавцем не застосовується. Вони використовуються наукою кримінологією. Поряд із ними існує таке поняття, як «детермінанти». У цьому немає нічого дивного, адже причини і умови – складові елементи процесу детермінації, який, крім них, включає ще й наслідок явищ¹⁰. Детермінація (від лат. *determinare* – визначати, обумовлювати) – найбільш загальна категорія, що характеризує походження явищ, які вивчаються в природі і суспільстві. Ідеться про залежність одних явищ, процесів і станів від інших, про зв'язок між речами і явищами. Більш того, відштовхуючись від філософської суті цих понять, треба зауважити, що в кримінології між ними важко провести чітке розмежування.

У науці кримінології, як і в інших суспільних науках, взагалі широко використовують термін «фактор», під яким розуміється причина, рушійна сила будь-якого процесу, що визначає його характер або окремі риси. При цьому так званий «факторний підхід» у кримінології виник ще в ХІХ столітті. Започаткував його Ч. Ломброзо, а продовжили Е. Феррі, І. Фойницький та інші. Підґрунтям виникнення такого підходу стало

¹ Пчеліна О.В. Причини та умови, що сприяють учиненню економічних злочинів. Право і безпека. 2009. № 5(32). С. 141.

² Стручков Н.А. Изучение обстоятельств, обуславливающих преступность в СССР. Советское государство и право. 1971. № 12. С. 98.

³ Кримінологія: [учебник] / В.К. Звирбуль, В.В. Клочков, Н.Ф. Кузнецова, Б.А. Куринов [и др.]; отв. ред.: В.К. Звирбуль, Н.Ф. Кузнецова, Г.М. Миньковский. М.: Юрид. лит., 1979. С. 99.

⁴ Кудрявцев В.Н. Причинность в кримінологии. (О структуре индивидуального преступного поведения): монография. М.: ТК Велби; Проспект, 2007. С. 102.

⁵ Кримінологія: [учебник] / С.Б. Алимов, Ю.М. Антонян, С.П. Бузынова, А.И. Гуров [и др.]; под ред.: В.Н. Кудрявцев, В.Е. Эминов. М.: Юрист, 1995. С. 76.

⁶ Кримінологія (Загальна частина): [навчальн. посібник] / А.Б. Блага, І.Г. Богатирьов, Л.М. Давиденко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Бандурки. Х.: ХНУВС, 2010. С. 73.

⁷ Кузнецова Н.Ф. Проблемы кримінологической детерминации. М., 1984. 200 с. С. 56.

⁸ Тарарухин С.А. Преступное поведение. Социальные и психологические черты. М.: Юрид. лит., 1974. С. 36.

⁹ Пчеліна О.В. Причини та умови, що сприяють учиненню економічних злочинів. Право і безпека. 2009. № 5(32). С. 142.

¹⁰ Парнюк М.А. Принцип детерминизма в системе материалистической диалектики. К., 1972. С. 93.

формування так званої теорії факторів. Ця теорія передбачає наявність концепцій, які беруть за основу певну ознаку або групу певних ознак (обставин) і пояснюють їх дію зміст, природу і характер змін досліджуваного явища або процесу. Таким чином, у теорії факторів перевага надається тільки певному аспекту дії одного чи кількох факторів.

У сучасній кримінології термін «фактор» окремі групи вчених сприймають по-різному. Дехто під цим розуміє причину, рушійну силу, що визначає характер та окремі властивості досліджуваного процесу, явища, групу причин, що об'єднуються за певною ознакою і сприймаються як доміанти розвитку та зміни досліджуваного явища. Іноді термін «фактор» об'єднують із категоріями «причина», «умова», «обставина». Дискусії про співвідношення понять «причини та умови», «обставини», «чинники», «детермінанти» носять умовний характер. Реалії сучасного життя вказують на те, що провести чітку межу між цими поняттями, як правило, вкрай складно, а деколи й неможливо. З урахуванням цього надалі в роботі ці терміни будуть використовуватися як синоніми. Так, на думку науковця-кримінолога К. Горяїнова, фактором можна вважати і причину, і умову (необхідну і супутню), і явище, що перебувають у функціональному зв'язку¹¹. А. Зелінський, вважаючи фактор рушійною силою процесу детермінації, зазначав, що серед факторів того чи іншого явища (у випадку, що розглядається, – злочинності) необхідно розрізняти безпосередню (спеціальну) причину і умову¹². Причина в такому вузькому розумінні є вирішальним, активним фактором, який містить реальну можливість наслідку, а умова є відносно пасивним фактором, що впливає на розвиток причинного зв'язку, але не породжує наслідку. Умова виконує роль каталізатора процесу: без наявності необхідних умов не настане і наслідок. Але найбільш всеохоплюючим є термін «детермінація злочинності».

Детермінація злочинності у сфері, що розглядається, є складною, багаторівневою, комплексною та зачіпає чимало суспільних відносин, процесів, які є предметом багатьох суспільних наук. За таких умов розв'язання проблеми детермінації потребує знання основ детермінації суспільних процесів, утворень, суспільної діяльності, які наводять філософія та психологія, а також соціологія та соціальна психологія¹³. У теорії кримінології висловлено багато концепцій щодо зумовленості існування і відтворення злочинності через різні методологічні підходи і посилки, з яких виходять автори та прихильники цих концепцій¹⁴.

Як відомо, реальним проявом злочинності є певна сукупність злочинів. Вона представляє собою реальне явище, що відображає стан суспільного організму та є наслідком соціальних умов життя суспільства. Злочинність проявляється в певних негативних суспільних закономірностях, а злочини – в індивідуальних проявах свідомості та волі. Вона виявляє такі зв'язки з іншими соціальними явищами, які відсутні або не можуть бути безпосередньо встановлені під час аналізу індивідуальних злочинних проявів¹⁵. Це повністю відноситься і до злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів та злочинів проти земельних ресурсів, що представляє собою злочинні прояви, передбачені частинами 1, 2 ст. 197-1 та статтями 239, 239-1, 239-2, 254 КК України.

Саме наявність специфічних ознак об'єктивного характеру якісно відрізняє злочинність у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів від інших видів злочинності, наприклад, від злочинності у сфері власності та екологічної злочинності, що має бути відображено в такій дефініції. Так, першою ознакою злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів є спрямованість кримінальної активності, проявом якої є заподіяння (або загроза заподіяння) шкоди земельним ресурсам як об'єкту природи, права власності та господарської діяльності. Це знаходить своє вираження, наприклад, у погіршенні життєздатності, якості, цілісності, взаємозв'язків та інших об'єктивних параметрів земельних ресурсів та їх окремих елементів (поверхневий шар, ґрунтовий покрив земельних ресурсів) – у межах, в яких вони потрапляють у сферу кримінально-правового регулювання.

Другою визначальною ознакою злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів є її підвищена суспільна небезпечність, що полягає у створенні реальної за-

¹¹ Кримінологическое измерение / Кондратюк Л.В., Овчинский В.С.; под ред. К.К. Горяинова. М.: Норма, 2008. С. 56.

¹² Зелинский А.Ф. Кримінологія: Курс лекцій. Харьков: Прапор, 1996. С. 43.

¹³ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засоби та історія української кримінологічної науки. К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. С. 184.

¹⁴ Кримінологія: Загальна та Особлива частини / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодєд; за ред. І.М. Даньшина. Х.: Право, 2003. С. 29.

¹⁵ Даньшин І.М. Проблеми детермінації злочинності. Вісник Академії правових наук України. 1994. № 2: зб. наук. пр.: для наукових та практичних працівників. Х.: Основа, 1994. С. 120.

грози або ж настанні реальної шкоди біологічним основам існування людства на Землі. Підвищена небезпечність злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів зумовлена, передусім, посиленням антропогенного навантаження на земельні ресурси, що в умовах глобальної екологічної кризи створює загрозу заподіяння суттєвої, часто не відновлюваної шкоди життєво важливим інтересам людини, суспільства та держави: зменшуються запаси природних ресурсів; забруднюються природне середовище; втрачається природний зв'язок між людиною та природою. При цьому виникла екологічна, економічна та соціальна криза, яка загрожує не тільки гідному існуванню людини, але і самому її життю. Для держави екологічна, економічна та соціальна криза, що є безумовним наслідком злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів, пов'язана зі скороченням свободи політичного вибору, яка зумовлена транскордонним характером загальних екологічних проблем, загостренням екологічної ситуації в різних регіонах світу, стає причиною соціальної та політичної нестабільності, міждержавних протиріч та насильницьких конфліктів¹⁶.

Шкода, що заподіюється злочинами, які складають злочинність у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів, проявляється в небезпечних змінах, що відбуваються як у самих земельних ресурсах, так і у всьому природному середовищі та суспільних відносинах. Такі злочини порушують структуру і функціонування природних систем (ландшафтів), а також нормальне функціонування відносин земельної власності і господарювання на землі. При цьому треба зазначити, що поняття шкоди є антропоцентричним, оскільки негативні зміни в природі оцінюються щодо умов існування людини. Ще у 1809 році Жан-Батіст Ламарк говорив: «Можна, мабуть, сказати, що призначення людини ніби полягає в тому, щоб знищити свій рід, попередньо зробивши земну кулю непридатною для проживання»¹⁷.

Наступною ознакою злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів є її об'єктивна функціональність. Даний вид злочинності за її сутністю є продовженням «нормального» землекористування та однією з форм діяльності, яка в силу своєї результативності була відібрана суспільством у процесі його розвитку і закріплена як можливий зразок поведінки. Очевидно, що за допомогою вчинення таких злочинів людина здатна забезпечити себе матеріально (що найбільш яскраво проявляється в злочинах, пов'язаних із протиправним заволодінням земельними ресурсами (частини 1, 2 ст. 197-1 КК України)). Тому виникнення, існування та розвиток злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів (та іншої девіантної поведінки у цій сфері) означає її об'єктивну функціональність, адже в іншому випадку вона була б елімінована в процесі еволюції суспільства.

Четвертою ознакою злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів є її соціально-конструктивний характер. Як вірно вказує Я. Гілінський: «Злочин і злочинність – це поняття релятивні (відносні), конвенціональні («договірні»: як «домовляться» законодавці), вони суть – соціальні конструкти, які лише частково відображають соціальні реалії»¹⁸. Усвідомлення того, що значна частина звичних суспільних явищ є не чим іншим, як конструкціями, більш-менш штучними, як би «побудованими» суспільством, склалося в соціальних науках лише в другій половині ХХ століття. У сучасній кримінології визнання злочинності соціальною конструкцією відбулося недавно, хоча сьогодні й розділяється багатьма зарубіжними кримінологами.

Найбільш яскраво історично-мінливий характер проявляється саме на прикладі злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів. Те, що раніше було звичним (наприклад, усталені народні звичаї на самовільне зайняття вільних земельних угідь, вивіз побутових і промислових відходів до найближчого поля, зняття та перенесення поверхневого шару ґрунту тощо), сьогодні вважається злочином. Це відбулося внаслідок криміналізації певних діянь, що порушують відносини пов'язані з охороною земельних ресурсів. Таким чином, можна стверджувати, що криміналізація є одним зі способів конструювання соціальної реальності. Разом із тим соціальне конструювання злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів ґрунтується на об'єктивних реаліях. Зокрема, реальністю є те, що деякі види людської життєдіяльності у сфері земельних право-відносин завдають цим самим земельним ресурсам та відносинам, пов'язаним із ними, значної шкоди.

¹⁶ Профілактика злочинів: [підручник] / [О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.]; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужа. К.: Атіка, 2011. С. 635.

¹⁷ Турлова Ю.А. Феномен екологічної злочинності: питання кримінологічної дефініції. Держава і право. Випуск 66. 2014. С. 243.

¹⁸ Гилинский Я. Что делать с преступностью? URL: http://deviantology.spb.ru/etc/publications/Gilinsky-Chto_delat_s_prestupnostyu.pdf.

Певні види господарської діяльності негативно впливають на земельні ресурси та через них – на довкілля, що, у свою чергу, призводить до стрімкого зростання захворюваності та смертності населення і, відповідно, до погіршення якості життя. Це негативно сприймається і оцінюється спочатку окремими людьми, а потім – й усім суспільством у цілому.

Збільшення рівня злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів зумовлюється також недосконалістю чинного земельного, адміністративного та кримінального законодавства: наприклад, неточність юридичних дефініцій, значна кількість відсильних (бланкетних) норм, невідповідність між різними правовими актами та нормами у сфері регламентації земельних відносин, відсутність чіткого механізму реалізації охорони земельних ресурсів від суспільно шкідливих та небезпечних посягань та ін. Законодавець, ухвалюючи рішення про регламентацію земельних правовідносин та питання їх охорони, не враховує особливості предмета цих правовідносин – земельних ресурсів, їх значення для держави, суспільства, людини, а також для навколишнього природного середовища. Органи державної влади, ухвалюючи ті чи інші рішення, нечасто здійснюють їх екологічну експертизу, що вже само по собі є порушенням чинного законодавства. Наслідком цього стає грубе порушення природоохоронного та землеохоронного законодавства, що призводить до погіршення стану земельних ресурсів, що негативно впливає на якість життя людини, а також на стан та якість існування всього довкілля в цілому. Взагалі, державне регулювання відносин щодо охорони земельних ресурсів здебільшого орієнтовано на усунення негативних наслідків, що виникли через суспільно шкідливу чи суспільно небезпечну діяльність, а не на їх попередження, що не є виправданим ні з екологічної, ні з економічної точок зору.

До чинників виникнення та існування злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів можна віднести: недосконалість чинного землеохоронного законодавства; неоптимальність функціонування системи державних органів управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та землекористування, їх малоефективну діяльність (наприклад, безгосподарському використанню земель (40,0%) та забрудненню або псуванню земель (33,3%) сприяли недоліки в діяльності Державної агенції земельних ресурсів України та її територіальних органів); непослідовність у реалізації законодавчо закріпленого принципу розмежування контрольних та господарсько-розпорядчих функцій у цій сфері; недостатнє матеріально-технічне забезпечення контрольних інспекційних служб природоохоронних органів; відсутність ефективного механізму участі громадськості в профілактиці злочинів проти земельних ресурсів та інших правопорушень у цій сфері.

Висновки. Виходячи з вищенаведеного, можна зупинитися на деяких моментах. По-перше, для земельних ресурсів, як частини комплексу (системи) навколишнього природного середовища (довкілля), характерними є детермінанти (причини та умови), що породжують загально-екологічну злочинність. По-друге, термінологічні суперечки, що точаться навколо питання «Як називати те, що породжує злочинність?», зводяться лише до етимологічного розуміння термінів «детермінація», «причини», «умови», «фактори». По-третє, з'ясовано, що злочинність у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів представляє собою антисоціальне явище, що має небезпечний для суспільства, об'єктивно-функціональний, соціально-конструктивний характер, що проявляється в суспільно небезпечній поведінці особи злочинця, яка заборонена законом про кримінальну відповідальність та посягає на земельні ресурси, створюючи загрозу біологічним основам існування людства на планеті Земля. По-четверте, як убачається, якихось особливих детермінантів злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів не існує, а є антисуспільна злочинно вмотивована поведінка, що може призвести до вчинення злочинів.

Анотація

Стаття присвячена актуальним питанням протидії злочинам проти земельних ресурсів. У статті проаналізовано основні детермінанти, тобто причини та умови виникнення злочинів проти земельних ресурсів і відповідного цьому явища, як злочинність у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів. Розкрито сутність об'єктивно та суб'єктивно існуючих причин та умов виникнення та існування злочинів проти земельних ресурсів. Зроблено висновок про необхідність вдосконалення механізму кримінально-правового забезпечення охорони земельних ресурсів від злочинних посягань.

Summary

The article is devoted to the actual issues of counteraction of crimes against land resources. The main determinants, causes and conditions of crimes against land resources and the corresponding phenomenon, as crime in the field of protection, rational use and reproduction of land resources were analyzed. The essence of objectively and subjectively existing causes and conditions of occurrence and existence of crimes against land resources was revealed. It was made a conclusion of necessity to improve the mechanism of criminal legal protection of land resources from criminal encroachments.

Використана література:

1. Пчеліна О.В. Причини та умови, що сприяють учиненню економічних злочинів. *Право і безпека*. 2009. № 5(32). С. 141–146.
2. Стручков Н.А. Изучение обстоятельств, обуславливающих преступность в СССР. *Советское государство и право*. 1971. № 12. С. 98–105.
3. Криминология: [учебник] / [В.К. Звирбуль, В.В. Клочков, Н.Ф. Кузнецова, Б.А. Куринов и др.]; отв. ред. В.К. Звирбуль, Н.Ф. Кузнецова, Г.М. Миньковский. М.: Юрид. лит., 1979. 304 с.
4. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии. (О структуре индивидуального преступного поведения): монография. М.: ТК Велби; Проспект, 2007. 176 с.
5. Криминология / С.Б. Алимов, Ю.М. Антонян, С.П. Бузынова, А.И. Гуров [и др.]; под ред.: В.Н. Кудрявцев, В.Е. Эминов. М.: Юристъ, 1995. 512 с.
6. Криминологія (Загальна частина): [навчальн. посібник] / [А.Б. Блага, І.Г. Богатирьов, Л.М. Давиденко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Х.: ХНУВС, 2010. 240 с.
7. Кунецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации. М., 1984. 200 с.
8. Тарарухин С.А. Преступное поведение. Социальные и психологические черты. М.: Юрид. лит., 1974. 224 с.
9. Парнюк М.А. Принцип детерминизма в системе материалистической диалектики. К., 1972. 356 с.
10. Криминологическое измерение / Кондратюк Л.В., Овчинский В.С.; под ред. К.К. Горяинова. М.: Норма, 2008. 272 с.
11. Зелинский А.Ф. Криминология: Курс лекций. Харьков: Прапор, 1996. 260 с.
12. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засоби та історія української криминологічної науки. К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.
13. Криминологія: Загальна та Особлив а частини / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодед; за ред. І.М. Даньшина. Х.: Право, 2003. 352 с.
14. Даньшин І.М. Проблеми детермінації злочинності. *Вісник Академії правових наук України*. 1994. № 2: зб. наук. пр.: для наукових та практичних працівників. Х.: Основа, 1994. С. 115–123.
15. Профілактика злочинів: [підручник] / [О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.]; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужа. К.: Атіка, 2011. 720 с.
16. Турлова Ю.А. Феномен екологічної злочинності: питання криминологічної дефініції. *Держава і право*. Випуск 66. 2014. С. 237–246.
17. Гилинский Я. Что делать с преступностью? URL: http://deviantology.spb.ru/etc/publications/Gilinsky-Chto_delat_s_prestupnostyu.pdf.